

*Стадник В. В., кандидат наук із соціальних комунікацій,
начальник НДЛ НЦ Сухопутних військ Академії сухопутних
військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)*

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ

У статті на історичних прикладах розглядаються форми та методи військово-патріотичного виховання, як цілеспрямованого процесу формування готовності юнаків до військової служби в збройних силах. Невдосконаленість сучасної системи виховання призведе до неможливості подальшого гармонійного розвитку суспільства і забезпечення безпеки українського народу, держави та особистості в політичній, економічній, соціальній, духовній, військовій та інших областях.

В статтє на исторических примерах рассматриваются формы и методы военно-патриотического воспитания, как целенаправленного процесса формирования готовности юношей к военной службе в вооруженных силах. Несовершенство современной системы воспитания приведет к невозможности дальнейшего гармоничного развития общества и обеспечения безопасности украинского народа, государства и личности в политической, экономической, социальной, духовной, военной и других областях.

Вступ. Протягом останнього десятиріччя більшість фахівців, діяльність яких пов'язана з педагогічною практикою та роботою в молодіжному середовищі звертають увагу на необхідність розв'язання проблем, пов'язаних з недосконалістю сучасної системи виховання. Це обумовлено тим, що без вирішення питання створення ефективної системи військово-патріотичного виховання неможливий подальший стійкий розвиток суспільства і забезпечення безпеки українського народу, держави та особистості в політичній, економічній, соціальній, духовній, військовій та інших областях.

Розглядаючи військово-патріотичне виховання як одну з складових системи національного виховання, необхідно зазначити, що воно діалектично поєднує в собі низку окремих напрямів таких як: військового, морального, правового та інших. Проте головним результатом виховних зусиль має стати готовність молоді до військово-патріотичної діяльності як внутрішнього системного утворення, що передбачає п'ять основних компонентів – освітній, фізичний, психологічний, соціальний і духовний. Військово-патріотичне виховання ми можемо розглядати, як цілеспрямований, організований процес формування готовності юнаків старшого шкільного віку до строкової військової служби в Збройних Силах України, що визначається Конституцією, Законами України, військовою Присягою та військовими

Статутами. Об'єктом нашого дослідження є система військово-патріотичного виховання сучасної молоді. Предметом дослідження – форми, методи, педагогічні прийоми, щодо військово-патріотичного виховання молоді та її готовності до виконання військового обов'язку.

Як один з компонентів розв'язання даної проблеми ми вбачаємо впровадження ефективної, історично та ідеологічно перевіреної системи військово-патріотичного виховання, що відповідає перспективним інтересам українського народу, а також принципам біологічного та культурно-національного самозбереження побудованих на історичних та національних традиціях.

Історіографія проблеми українських збройних формувань має потужний пласт науково-історичних і мемуарно-аналітичних праць серед яких творчі здобутки була М. Грушевського, Д. Яворницького, І. Крип'якевича, М.Омельяновича-Павленка, М.Лозинського, Р.Дашкевича. За радянські часи побачили світ цікаві монографії В. Голобуцького, О. Апановича. У наш час цій галузі історії присвячені численні розвідки Я. Дашкевича, І. Стороженка, В. Степанкова, В. Смоля, Б. Якимовича, В. Верстюка, В. Голубка, Л. Дещинського, Л. Зашкільняка та багатьох інших дослідників.

Військово-патріотичне виховання на засадах національної ідеї в період Визвольних змагань українського народу (1917-1921 рр.) досліджували О. Фуртес, П. Футулуйчук, Л. Кривізюк,

Л. Дещинський, П. Ткачук, Р. Мельник, М. Литвин. Усі вони створили достатню базу для розгортання подальших досліджень із залученням нововиявлених документів українських і закордонних архівів, особливо щодо періодів і персоналій, недоступних чи заборонених для висвітлення у недалекому минулому.

Мета статті полягає в обґрунтуванні та впровадженні ефективної, історично та ідеологічно перевіреної системи військово-патріотичного виховання, що відповідає перспективним інтересам українського народу, а також принципам біологічного та культурно-національного самозбереження побудованих на історичних та національних традиціях.

Загалом, для більшості націй історія війська є предметом пильної уваги, прискіпливого вивчення й широкої популяризації. Для України вона повинна стати одним із поважних пріоритетів наукових досліджень. Висвітлення як героїчних, так і трагічних моментів збройної боротьби за Українську державу відіграє надзвичайну роль у консолідації нації, формуванні світогляду молодших поколінь, вихованні молоді в дусі патріотизму, поваги до власної історії, незалежно від місця проживання, мови та релігійної приналежності. Врешті, саме історія українського війська може слугувати позитивним чинником сучасних націотворчих процесів в нашій державі.

Результати дослідження. Україна має декілька прикладів існування комплексних систем виховання молоді, основні принципи яких ґрунтувалися на засадах відповідності існуючій концепції державного будівництва, пануючого у певний період релігійного вчення, світогляду народних мас та історичних вимогах часу.

Яскравими прикладами цього були системи виховання дохристиянської (докняжої) доби та часів Київської Русі. В першому випадку, за умов розвинутого родового устрою і владі найстаршого роду, суворий обов'язок навчати молодь хліборобському ремеслу та військовій справі для потреб та інтересів роду чи племені повністю покладався на батьків. З розвитком Київської Держави та прийняттям християнства на виховну політику зростає

вплив Церкви. На старі виховні традиції зростає вплив візантійської виховної системи, що їх вводить Церква; але далекосяжна й передбачлива політика князя Володимира та князя Ярослава Мудрого прищеплює та закріплює силою влади своєї (“вогнем і мечем”, як читаємо в літописі) нові виховні ідеї [5, с. 35]. Виховними принципами проголошуються добро держави, її скріплення і розвиток. Відповідно у вихованні значно зростає роль державних та церковних інститутів. До перших пам'яток педагогічної літератури того часу ми можемо віднести “Златаус”, “Измарагд”, (Ізомруд), “Ізборник Святослава”, збірник “Пчела”, “Поучение Владимира Мономаха детям” [1, с. 146]. В цих творах поряд з дидактичними порадами, матеріалами довідкового характеру зустрічаємо твори, які носять яскраво виражений патріотичний характер, заклики до боротьби за єдність всієї країни, до захисту її спільними зусиллями, до виховання мужності і відваги.

Козацька доба в історії України принесла як самій Україні так і світу нову, виключно ефективну, багаторівневу систему загального та військово-патріотичного виховання. Гасло, яким визначалися вища мета буття та головне призначення українського козака – “Воля. Віра. Україна.” – є основа і ідея системи українського виховання.

Процес виховання мав вигляд постійно-діючого вишколу, до якого були залучені усі представники козацької громади і в першу чергу молодь.

Аналізуючи даний період ми можемо виділити основні моральні ідеали та ціннісні орієнтації, які домінували у запорізьких козаків: військові, моральні та етнокультурні традиції Війська Запорізького. Визначальними були військові традиції, серед яких ми виділяємо такі складові: традиції прийому до Війська Запорізького; традиції навчання; бойові традиції; організаційні традиції; традиції наставництва.

Традиції прийому до Війська Запорізького полягали в добровільному комплектуванні, що його докорінно відрізняло від іноземних армій того часу, де панувала рекрутська наймана система або їх поєднання.

Ці традиції були нерозривні із збройною боротьбою українського народу проти гнобителів і загарбників. Січ поповнювалася в основному селянами – втікачами і дітьми – сиротами, яких потрібно було навчати та готувати до бойових походів.

Педагогіка козацької доби слугувала інтересам захисту Вітчизни і носила прагматичний характер. Це була продумана, струнка, єдина система, де подолання труднощів і перешкод сприяло фізичному та психологічному загартуванню воїна, а навчання тісно пов'язувалося з вихованням [6, с. 14].

Козак, що пройшов багаторічний Січовий вишкіл, отримав гарт у бойових походах та щоденній козацькій військовій справі, ставав носієм передових технічних, гуманітарних та економічно-господарських знань і, саме головне, ставав свідомим духовним носієм та захисником українських традицій.

Історія козащини свідчить, що всі козаки свого часу (в дитинстві або вже дорослі) вчилися у січових, монастирських або церковно-парафіяльних школах. Зміст такого навчання передбачав вивчення таких елементів, як: “закон божий”, читання, письмо, лічба, хоровий спів, фізичні і військові вправи. Існували на Січі спеціальні школи, де навчали кобзарів, сурмачів, цимбалістів, скрипалів, військових канцеляристів, полкову старшину [7, с. 96]. Були в Україні і братські школи, колегіуми, училища, університети й академії, де зміст та рівень навчання був вищим. У цих навчальних закладах викладалися військово мистецтво, поетика, риторика, географія, астрономія, іноземні мови та ін. Таким чином, створена система козацької освіти була досить розвинутою та задовольняла потреби Січі.

Прогресивність козацької освіти зумовлювалася її простотою і демократизмом в навчанні та тісним зв'язком з повсякденним життям українського народу, чого не було в арміях Росії, Туреччини, Німеччини та Польщі.

Саме за гетьмана П. Сагайдачного серед козацької старшини з'явилася незвична для часів європейського середньовіччя посада отамана січової школи, який опікувався навчанням посиротілих дітей – майбутніх

козаків, монахів, вчителів, освічених українців. Кошти на навчання виділяла Січ.

Необхідно зазначити, що традиції наставництва посідали важливе місце у військових традиціях запорізьких козаків, так як вони реалізовували педагогічну проблему з дітьми-сиротами, які тисячами залишалися сам-на-сам у житті після татарських набігів на міста і села України. Козаки забирали сиріт на Січ, кожен статечний запорізький козак мав свого джуру – 12-14-ти років посиротілу дитину. Постійно знаходячись біля свого наставника, як в повсякденному житті, так і в бою, джури допомагали в січовому господарстві і вчилися військовій справі. Вирішальну роль в цьому педагогічному процесі відігравав і особистий приклад наставника. Під час індивідуальної підготовки козак-наставник передавав молодому козаку свій досвід, знання, які закріплювалися у боях і походах [4, с. 346].

Таким чином, військові традиції запорізьких козаків виходили з національного світосприйняття, суспільно-політичної ситуації, завдань, які виконувала Запорізька Січ в українському суспільстві. Вони ґрунтувалися на прагматизмі, зумовлювали високу боєздатність Війська Запорізького, що визнавали Польща, Росія, Німеччина, Туреччина та інші країни.

Як один з прикладів виховання молоді в національно-патріотичному напрямку маємо згадати про скаутські організації України, метою яких було сприяння патріотичному вихованню, самовихованню української молоді на засадах християнської моралі. Саме в кінці XIX ст. на теренах Західної України зародився січовий стрілецький рух. Ця назва свідчила про його зв'язок з традиціями січового козацтва. Січовий стрілецький рух об'єднував у свої товариства радикально настроєних селян, інтелігенцію, пізніше – студентську й учнівську молодь. Стрілецькі товариства (“Січ”, “Сокіл” та ін.), до яких входили й дорослі, і юнаки, поповнювалися за рахунок пластунів – членів дитячих таємних гуртків “Пласт”. Дата заснування “Пласту” відрховується з осені 1911 року [3, с. 112]. Перша пластова присяга відбулася 12 квітня 1912 року, незважаючи на те, що насправді пластові гуртки створено незалежно один від одного

Іваном Чмолюю, Олександром Тисовським та Петром Франком. Згодом оформився Організаційний пластовий комітет у 1913 році, який об'єднав розрізнені пластові гуртки в масштабну крайову організацію.

Ці товариства навчали своїх членів військового ремесла, теоретичних військових положень, організували вишкіл, тренувальну стрільбу. Розроблялася українська військова термінологія, створювалася література, випускалися підручники з військової справи (наприклад, "Правильник піхотинця"), видавалися журнали і газети. Проте діяльності цих товариств, створенню чіткої військової організації в Галичині перешкоджали політика Австрії та Росії, відсутність досвідчених військових спеціалістів-інструкторів, матеріальна скрута, брак зброї, приладдя, одягу, взуття.

За три роки діяльності відомості про "Пласт" як про військову патріотичну організацію поширилися по всій Західній Україні, і з початком Першої Світової війни більшість пластунів зголосилися воювати в лавах Січових Стрільців [8, с. 249].

Для підготовки поповнення в Легіоні українських січових стрільців (УСС) було організовано військову школу (вишкільну групу), що складалася із кількох сотень і мала власне господарство. У школі юнаків навчати самостійних бойових дій, індивідуальної підготовки. Заняття тривали по 6-7 годин щодня. Наприкінці навчання в полі проводився підсумковий огляд-іспит з усіх дисциплін військового ремесла. Щоб стати командиром, треба було додатково пройти двомісячний курс навчання. За два роки військова школа Легіону УСС підготувала близько 7 тисяч чоловік [9, с. 146].

Неможливо недооцінити значення цих молодіжних організацій у розвитку соціально-політичного руху українського народу. Слід констатувати, що січовий рух був найорганічніший для української спільноти, адже ніс у собі глибинні народні традиції спрямовані на згуртування народних сил. Водночас "Січ" була сприятливою формою для національно-патріотичного виховання, що значною мірою сприяло відновленню українських військових традицій.

Основою військово-патріотичного виховання особового складу Галицької армії було формування національної свідомості та державницько-соборницької ідеології, як найвищих духовних та морально-етичних цінностей українського воїна. Воно ґрунтувалось на здобутках національного відродження у Галичині на політичних, економічних, культурно-просвітніх інституціях та масових молодіжних парамілітарних сокільських, січових і пластових організацій, де ідейно, морально і фізично гартувалися майбутні захисники Вітчизни.

Командування Галицької армії на всіх етапах військового будівництва особливу увагу приділяло формуванню та підвищенню в особового складу національної свідомості, почуття патріотизму і високих морально-бойових якостей. Сучасні дослідники констатують, що загальними принципами виховної роботи в Галицькій армії були: ідейна спрямованість, формування національної свідомості, виховання воїнів на засадах патріотизму, вірності Західноукраїнській Народній Республіці, українському народові, військовій присязі; єдність військового вишколу і виховання, що є складовими єдиного процесу формування високих морально-бойових якостей військовиків; виховання на героїчному минулому українського народу і бойових традиціях руських дружин і козацтва, досягненнях національної культури і мистецтва [2, с. 67].

У Галицькій армії не існувало спеціального інституту вихователів, тому весь комплекс виховання покладався на командирів частин і підрозділів, Державний Секретаріат Військових Справ, Начальну Команду Галицької армії за допомогою підпорядкованих Пресової Квартури, Відділу освіти, театральних і хорових колективів. У Галицькій армії служило чимало свідомих патріотів, особливо з інтелігенції – вчителі, лікарі, інженери, письменники, художники, студенти та учні старших класів гімназій. Саме вони та військові духівники проводили велику виховну роботу серед особового складу Галицької армії.

Важливою і повчальною особливістю Галицької армії була наявність корпусу

польових духовників (капеланів), адже на всіх етапах історії українського народу церква сприяла збереженню національної свідомості та об'єднанню народу навколо ідеї соборності України. Під час бойових дій, у важкий період епідемії тифу, польові духовники були поруч із стрільцями й старшинами, а тому підносили їх моральний дух у боротьбі за волю України.

Галицька армія була єдиною із тогочасних військових формацій, яка мала у своєму складі власні культурно-мистецькі заклади, насамперед фронтовий театр НКГА, який став важливим чинником військово-патріотичного виховання бійців та населення прифронтових теренів.

Командуванням Галицької армії та її виховними структурами використовувався багатий арсенал навчально-освітніх форм і методів впливу, що були на озброєнні у попередніх військових формаціях та арміях інших держав Європи. Використовуючи цей досвід було створено власну систему професійного навчання й виховання особового складу, в основу якої поклали визначальні принципи: національну гідність, патріотизм, християнську мораль, вірність присязі, вірність військовому обов'язку, єдність професійного вишколу й виховання. Більшість із них довели ефективність і виправдали себе під час нехай і короткого існування армії.

З перших днів існування ЗУНР її провід, а також командування Галицької армії широко застосовували практику звернень до особового складу Збройних Сил. Маніфести, ухвали, звернення і накази, як правило, зачитувалися перед строєм війська, друкувалися в армійській пресі. Доволі часто практикували патріотичні звернення, які піднімали бойовий дух війська, командувачі Галицької армії генерали М.Омелянович-Павленко, О.Греков, М.Тарнавський, командири корпусів і бригад. Вони намагалися знайти такі слова, які дійшли б до серця кожного старшини і стрільця [11, с. 285].

Для піднесення патріотичних почуттів широко використовувалась армійська преса. На її шпальтах висвітлювались героїчні вчинки як окремих вояків так і пропагувалася звитяга частин, підрозділів і подвиги окремих вояків. Часто публікували

такі матеріали військові газети “Козацький голос”, “Стрілець”, “УСС”.

Великий вплив на формування патріотичних почуттів особового складу мали урочисті заходи уряду і командування – з нагоди державних свят або на честь визначних подій. Масові заходи, урочисті шиккування військ, військові паради викликали особливі позитивні емоції. Першим державним святом, яке урочисто відзначала Галицька армія, був Акт злуки ЗУНР і УНР. У Станіславові ввечері 4 грудня 1918 р. де і відбувся перший військовий парад військ Галицької армії [10, с. 61].

Важливим напрямом роботи по вихованню військовослужбовців були спроби впровадження національної системи військових нагород та характерних історичних ознак у військову форму одягу та систему бойових прапорів, що на думку військових керівників повинно було сприяти покращенню морально-психологічного стану воїнів та зміцнення у них почуття національного патріотизму.

Результати проведеного дослідження дають підстави вважати особливо цінним досвід військово-патріотичного виховання у Галицькій армії, яка у 1918-1920 рр. була одною з най боєздатних українських формацій. Вона стала чи не першою кадровою українською армією з усіма родами і видами військ, мала єдине командування, передову штатну структуру, присягу, статuti, форму одягу. Незважаючи на економічне, військово-технічне і медичне ембарго Заходу щодо ЗУНР, помилки Національної Ради і уряду у військовому будівництві, в Галицькій армії було створено цілком придатний для функціонування виховний апарат з розгалуженими структурами. Він забезпечив високу боєздатність, дисципліну і порядок у війську, цілеспрямовану ідейно-політичну та культурно-освітню роботу і в кінцевому результаті – високий морально-бойовий дух особового складу армії.

Висновки. Отже, можна констатувати, що ступінь оволодіння національною ідеєю безпосередньо впливає на рівень свідомості українських військовиків, формування у них таких важливих цінностей, як національна гордість, любов до своєї Батьківщини її

Збройних Сил, а також на активну діяльність із захисту України військовими засобами.

Є багато засобів, які сприяють виникненню і закріпленню в людини національної ідеї. Один з них – ознайомлення, вивчення і виховання в душі продовження національно-історичних та бойових традицій українського народу. Саме вони формують повагу до національних цінностей і звичаїв нашого народу, державних і військових символів. Тому вирішення даної проблеми ми вбачаємо, по-перше: у визначенні ідеологічних засад

сучасного військово-патріотичного виховання, формуванні нового ідеалу українця з урахуванням необхідності поєднання у виховних процесах індивідуального та суспільного елементів. По-друге: в формуванні спільного національного характеру та спільного національного Духу. По-третє: у впровадженні ефективної, історично та ідеологічно перевіреної системи військово-патріотичного виховання, що відповідає перспективним інтересам українського народу.

Література

1. Асеев Ю.С. Джерела. Мистецтво Київської Русі / Ю. Асеев. – К. : Мистецтво, 1980. – 214 с.
2. Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ століття : Нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, – 1993. – 288 с.
3. Каляндрук Т. Розвиток пластунських традицій в Україні в кінці ХVІІІ - на початку ХХ ст. / Т. Каляндрук. Воєнна історія. – 2004. №4/6. – С. 12-17.
4. Кисіль В.В. Військові традиції запорізьких козаків та їх значення в національному вихованні особового складу Збройних Сил України / В.Кисіль. Вісник Національної Академії оборони України. – 2010. № 2 (15). – С. 29-36.
5. Моця О. Київська Русь від язичництва до християнства / О. Моця, В. Ричка. – К. : Глобус, 1996. – 224 с.
6. Печенюк І. Бойові традиції українського козацтва та практика їх використання / І. Печенюк. Воєнна історія. – 2007. № 4/6. – С. 109-126.
7. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского / А. Скальковский: [Изд. второе]. – Одесса, 1846. – 367 с.
8. Содоль П. Січові Стрільці : енциклопедія українознавства / П. Соболь. – К. : Либідь, 1993. – 216 с.
9. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця ХХ ст. / Ю. Терещенко. – К.: Перун, 1996. – 496 с.
10. Шанковський Л. Українська Галицька Армія : енциклопедія українознавства / Л. Шанковський. К. : Либідь, 1996. – 496 с.
11. Якимович Б. З історії Українських січових стрільців / Якимович Б. Пам'ятки України. – 1990. Ч. 1. – С. 58-63.

Stadnik V.V., Ph.D social communications

HISTORICAL RETROSPECTIVE OF THE NATIONAL IDEA IN MILITIAS UKRAINE

The article on historical examples deal forms and methods of military-patriotic education as a purposeful process of the training of young men for military service in the armed forces. Nevdoskonalenist modern system of education will disable further the harmonious development of society and the security of the Ukrainian people, the state and the individual in the political, economic, social, spiritual, military and other fields. Therefore, as one of the components of the solution of this problem the author sees the implementation of effective, historically and ideologically proven system of military-patriotic education that meets prospective interests of the Ukrainian people, as well as the principles of cultural and national self-preservation built on historical and national traditions.